

Rebels with a cause

Illustratie Erik Kroes

De troonswisseling is perfect om het echte verhaal van Oranje weer te vertellen, betoogt historicus Coos Huijsen: seculier, revolutionair en antitotalitair. Illustratie Erik Kroes

COOS HUIJSEN

De koningin noemt het een van de aanleidingen om terug te treden uit haar ambt, naast haar 75ste verjaardag: Nederland viert in 2013 dat precies tweehonderd jaar geleden de Oranjemonarchie werd ingevoerd. In 1813 bleezen de Fransen de aftocht. Nederland organiseert sindsdien om de vijftig jaar feestelijkheden ter herdenking.

Tot nu toe waren die vieringen nooit zo geslaagd, maar dat kan deze keer anders. De feestelijkheden lenen zich namelijk prima voor een nieuwe nationale consensus, een van Oranjeliefde, de republikeinse traditie en onze vroege aanzet tot democratie. Als we willen dat ons staatshoofd en onze politici net zulke inspirerende toespraken kunnen houden als president Obama in zijn inaugurele redevoeringen, moeten we teruggrijpen op de Nederlandse ontstaansgeschiedenis in de

zestiende eeuw. Materiaal genoeg.

Zoals de Amerikanen inspiratie putten uit hun grootse revolutie met hun Declaration of Independence zo houden de Fransen graag de herinnering levend aan hun revolutie en hun Déclaration des droits de l'homme. Nederland beschikt met zijn ontstaansgeschiedenis over minstens zo'n spectaculair en inspirerend verhaal.

Bijzonder is meteen dat in dit verhaal de populariteit van een dynastie (Oranje) samengaat met een republikeinse gezindheid. Niet een uitgesproken voorkeur voor een monarchie vormt namelijk de basis van het Oranjekoningschap, maar het 'verhaal van Oranje'. Dat wil zeggen, de herinnering van de Nederlanders aan de Opstand die hun voorouders, als vrijheidsstrijd, onder leiding van Oranje tegen Spanje in de zestiende eeuw begonnen, tachtig jaar volhielden en die bekroonden met de vestiging van een vrije republiek. Eeuwen vóór de monarchie dus.

In de ontstaansgeschiedenis ligt in principe de consensus tussen een republikeinse gezindheid en het 'verhaal van Oranje' besloten. Met zijn inzet voor vrijheid en verdraagzaamheid was Willem van Oranje zijn tijd ver vooruit. Hetzelfde geldt voor de stelling in het Plakkaat van Verlatinghe, opgesteld in 1581 door de Staten-Generaal, dat de vorst de dienaar is van zijn onderdanen en niet omgekeerd. Hier werd de kiem gelegd voor het democratisch denken, tweehonderd jaar vóór de Amerikaanse en Franse revoluties.

Heldhaftig

De Opstand schokte tijdgenoten, maar zou later velen inspireren. Zoals Thomas Jefferson bij het opstellen van de Amerikaanse grondwet. In 1788 rondde Goethe

het treurspel over de graaf van Egmond af, een van de helden uit de Opstand. Iconen van de Duitse cultuur zagen de Tachtigjarige Oorlog als een geslaagde vrijheidsstrijd tegen de Habsburgse wereldmacht. De Franse wetenschapper Ernest Renan, omschreef in 1882 in zijn beroemde rede over de natie de Nederlandse Opstand expliciet als een 'daad van heldhaftige vastberadenheid'. De relatie van Nederland met het Huis van Oranje kwalificeerde hij als een 'innig huwelijk'. Opvallend daarbij is dat de Oranjes van oudsher populair waren onder het gewone volk.

De Opstand was uitgemond in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795). Deze was staatkundig een uitzonderlijk fenomeen in het monarchale Europa. Oranjeprinsen vervulden er als stadhouders en krijgshelden deels een vorstelijke rol, maar bleven toch altijd dienaren van de staten van de gewesten. Aan de 'Unie van Utrecht', het verdrag dat de constitutionele basis vormde, lag de principiële overtuiging ten grondslag dat de macht van de overheid in de wet haar begrenzing vond. In alle betrekkelijkheid overigens, was de vrijheid voor wetenschap en drukpers in de Republiek wat groter, de verdraagzaamheid er wat ruimer en waren de maatschappelijke tegenstellingen er wat geringer dan elders.

Voor de rest van Europa fungeerde de Republiek als vrijhaven voor kritische geesten als Descartes en Spinoza. Voorts kon lectuur die in andere landen verboden was in Amsterdam worden gedrukt en van daaruit worden verspreid. Zeker zo belangrijk was de ruimte in de Republiek voor een publiek debat. De Britse historicus Jonathan Israel heeft beschreven hoe hierdoor aan het eind van de zeventiende eeuw moderne ideeën vanuit Nederland het Europese denken over de

democratie, individuele vrijheid en gelijkheid konden beïnvloeden.

Zeer opvallend is de rede over het 'regt der opperste magt', die Gerard Noodt (1647-1725), rector van de Universiteit Leiden, hield op 9 februari 1699. Hierin werd een onderbouwing gegeven voor de volkssoevereiniteit. De rede werd vertaald in het Frans en het Engels, zodat intellectueel Europa hiervan kennis kon nemen.

Inspirerend

Stadhouder/koning Willem III had het streven van de Franse vorst Lodewijk XIV naar hegemonie in Europa weten te blokkeren. Willem III had ook een doorslaggevende rol gespeeld in 1688 in Engeland bij de verdrijving van zijn schoonvader Jacobus II en bij de vestiging in dat land van het parlementaire stelsel, de Glorious Revolution. Zonder overdrijving kunnen we dan ook stellen dat de Republiek en de Oranjedynastie - beide - een vroege en cruciale rol hebben gespeeld bij de bestrijding van het absolutisme en bij de bevordering van verlichte ideeën in Europa. Kortom, Nederland beschikt over een verleden dat uiterst inspirerend kan zijn voor het moderne democratische levensbesef.

Uiteraard was er ook veel onderlinge strijd. Maar in de geschiedschrijving van de Republiek krijgen de tegenstellingen gewoonlijk ten onrechte meer aandacht dan de overeenkomsten. In de achttiende eeuw bestreden patriotten en prinsgezinden elkaar fel. Desondanks waren beide groeperingen voorstanders van de republikeinse staatsvorm. Alleen zagen de orangisten graag een Oranje als Eminent Hoofd van de uitvoerende macht. Er waren patriotse publicisten die met verve ideeën over democratie en gelijkheid verkondigden, maar lang nog wel ruimte zagen voor een stadhouder. Omgekeerd deed een categorie van 'reformistische' orangisten zich gelden die een zekere ontvankelijkheid toonden

voor moderne staatkundige theorieën, zoals de scheiding van machten en de vrijheid van meningsuiting. De consensusbereidheid in Nederland, die de periode na het vertrek van de Fransen kenmerkt, was in aanleg al gegeven.

Het is bon ton te stellen dat de Oranjemonarchie in 1813 door de Europese mogendheden aan de Nederlanders is opgelegd, maar dat klopt niet. Voor alles is het Oranjekoningschap een product van Nederland zelf. Bij ongeregelheden, onder meer in Den Haag, maart 1812, en later in Amsterdam, had de 'straat' alweer om Oranje geroepen.

Reformistisch

Ook verlichte intellectuelen kozen de kant van Oranje. Met de aanhef van de proclamatie 'Oranje boven! Holland is vrij', sloot de reformistische orangist Van Hogendorp aan bij de Oranjetraditie. Een 'schets voor een grondwet' had hij al klaar en hierover had hij ook al contact gehad met oud-patriotten. Verschillende van hen hadden al voor het vertrek van de Fransen laten blijken dat ze bereid waren Oranje als vorst te aanvaarden. Voorwaarde was dat er een constitutie zou komen en dat een aantal revolutionaire verworvenheden, zoals de eenheidsstaat en de scheiding van kerk en staat, werd veiliggesteld. De eerste Oranjekoning Willem I was een pragmaticus die zich niet richtte op kerk en adel, zoals de andere Europese vorsten van de restauratie, maar op de natie.

Oranje was de nationale kleur geworden. En zou dat steeds blijven. Dankzij Thorbeckes grondwetswijziging kwam al snel een einde aan de koninklijke macht. Daarmee heeft het monarchale intermezzo hier slechts geduurd van 1813 tot 1848. In 1917 maakte het algemeen kiesrecht van Nederland een volwaardige democratie. In 1933, toen totalitaire stromingen dreigden, bracht de

herdenking van de vierhonderdste geboortedag van Willem van Oranje een herwaardering: Oranje werd het antitotalitaire symbool van nationale eenheid dat stond voor vrijheid, verdraagzaamheid en eenheid in verscheidenheid. Velen werden er tijdens de oorlog door geïnspireerd en na de oorlog stond Oranje als een huis. Verweven met de democratie was Oranje zo de 'kroon op de republiek' geworden. Het nationaal gevoel was nauwelijks meer denkbaar zonder Oranje.

Er is één tendens geweest die een vreemde en vervreemdende hypothese heeft gelegd op het Oranjekoningschap. Diep verontrust door het Verlichtingsdenken en de Franse Revolutie waren orthodoxe christenen als Groen van Prinsterer (1801-1876) te rade gegaan bij antimodernistische buitenlandse denkers. Zij maakten het concept van 'God, Nederland en Oranje' populair.

Dit ging uit van een theologisch gefundeerde uiterst conservatieve mens- en maatschappijvisie. Huiverig voor verdergaande democratie plaatsten ze het koningschap bij 'de gratie Gods' graag tegenover het beginsel van de volkssoevereiniteit. Hierdoor kreeg de revolutionaire oorsprong van de Opstand en Oranjes gedachtengoed iets subversiefs waaraan men liever niet werd herinnerd. Omgekeerd raakten door deze conservatieve inkleuring van het natiebesef meer radicale stromingen in Nederland het zicht op Oranje kwijt.

Volkssoevereiniteit

Maar behalve dat de meeste theologen nu anders over het gezag denken, is de christelijke politiek tegenwoordig gemarginaliseerd. Hierdoor is er nu de mogelijkheid het 'verhaal van Oranje' seculier te interpreteren. En zonder dat de revolutionaire aanzet langer wordt ontkend. Het is tijd om terug te grijpen naar de Opstand en de figuur van Oranje.

Het is jammer dat in de Grondwet niet wordt verwezen naar de beginselen die aan de Opstand en daarmee aan het 'verhaal van Oranje' ten grondslag liggen. En dat het parlement zich nooit principieel heeft uitgesproken over het beginsel van de volkssoevereiniteit, waarvoor de Opstand de basis legde. Daarvoor biedt dit jaar opnieuw een kans. Leer scholieren veel meer over de Republiek, inclusief kernteksten van onze democratie zoals de Apologie van Willem van Oranje (1581) en het Plakkaat van Verlatinghe opgesteld door de Staten-Generaal (1581).

En wees niet langer huiverig voor referenda en gekozen burgemeesters en Commissarissen van de Koning, dat zou de consequentie van die volkssoevereiniteit zijn. Besloten is dat Koninginnedag op 30 april plaatsmaakt voor Koningsdag op de 27ste, de verjaardag van de nieuwe koning. Als we toch bezig zijn, laten we de datum dan nog wat naar voren halen, naar 24 april: een feest ter ere van Willem van Oranje, geboren 24 april 1533. Hij is zowel de stamvader van het Oranjehuis als de grondlegger van onze onafhankelijkheid en staat voor nog immer actuele waarden als vrijheid, verdraagzaamheid en eenheid in verscheidenheid. Coos Huijsen is historicus en auteur van Nederland en het verhaal van Oranje (2012). Hij was begin jaren zeventig Kamerlid voor de CHU maar verliet de partij toen die geen steun gaf aan het kabinet-Den Uyl.

”Oranje en republikeinse gezindheid gingen goed samen,,